

Rękopis *Pana Tadeusza*

Perła kolekcji

Losy manuskryptu *Pana Tadeusza* związane są z Ossolineum od września 1939 roku, kiedy to rodzina Tarnowskich, chcąc ochronić dzieło przed działaniami wojennymi, złożyła je jako depozyt we lwowskiej siedzibie Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Po wkroczeniu do Lwowa wojsk sowieckich 17 września 1939 roku Zakład stał się Biblioteką Filii Ukraińskiej Akademii Nauk, jego zbiory muzealne zostały rozdzielone między muzea ukraińskie, a zbiory biblioteczne zostały znacjonalizowane. Na mocy obowiązującego prawa autograf *Pana Tadeusza* stał się własnością Biblioteki i został wpisany do inwentarza.

W marcu i kwietniu 1944 roku Niemcy, okupujący Lwów od 1941 roku, nakazali władzom dawnego Ossolineum przygotować do ewakuacji najcenniejsze zbiory. Pociągi ruszyły przez Kraków dalej na Zachód i ślad po nich zaginął. Po zakończeniu działań wojennych w maju 1945 roku porzucony transport został odnaleziony w Adelinie (Adelsdorf), dzisiejsze Zagrodno, w pobliżu Złotoryi. Zbiory zostały przewiezione do Biblioteki Narodowej w Warszawie, skąd w 1947 roku, zgodnie z decyzją władz PRL, przekazano je do odtworzonego we Wrocławiu Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.

W 1989 roku rodzina Tarnowskich upomniwała się o złożony w depozycie rękopis. Ossolineum, kierowane od 1990 roku przez dr. Adolfa Juzwenkę, rozpoczęło negocjacje mające na celu odnowienie umowy depozytowej, co zostało sfinalizowane w 1992 roku. Jednak w obawie, że rodzina Tarnowskich zechce w przyszłości wycofać z depozytu swoją własność, dyrektor Juzwenko prowadził dalsze rozmowy w sprawie odkupienia obiektu. W sukurs przyszło miasto

Jan Artur Tarnowski i Prezydent Wrocławia Bogdan Zdrojewski przekazują rękopis *Pana Tadeusza*, dotychczasowy depozyt, na własność Ossolineum; dar przyjmuje dyrektor Adolf Juzwenko, 5 listopada 1999.

Los Ossolineum i spleciona z nim od czasów II wojny światowej historia Mickiewiczowskiego manuskryptu połączyły się ostatecznie w jednej z piękniejszych kamienic Wrocławia

Wrocław, którego radni uchwalili, że na ten cel z kasy miejskiej zostanie przeznaczone dwieście tysięcy dolarów, co stanowiło jedną trzecią wartości wyceny rękopisu. 5 listopada 1999 roku rodzina Tarnowskich wspólnie z miastem Wrocław przekazała manuskrypt w darze Zakładowi Narodowemu im. Ossolińskich. W tym miejscu zaczyna się także historia Muzeum Pana Tadeusza.

Swego *Pana Tadeusza* pisał Mickiewicz głównie w Paryżu, gdzie znalazł się wiosną 1832 roku. Gościny przy Carrefour de l'Observatoire udzielił mu wówczas przyjaciel, powstaniec listopadowy Ignacy Domeyko. W jego mieszkaniu poeta przystąpił do pracy nad epopeją. Z końcem maja 1833 roku w liście do Juliana Ursyna Niemcewicza donosił:

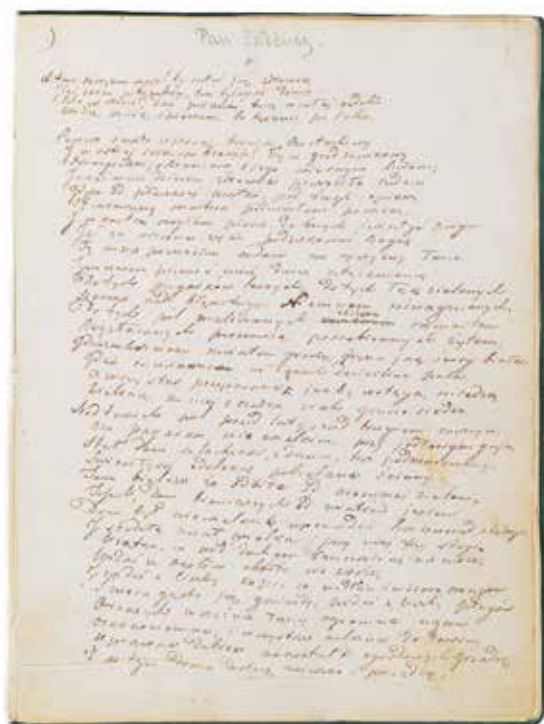
Piszę teraz właśnie poema wiejskie, w którym staram się zachować pamiątkę dawnych naszych zwyczajów i skreślić jakkolwiek obraz naszego życia wiejskiego, łowów, zabaw, bitew, zajazdów etc. Scena dzieje się w Litwie około roku 1812, kiedy jeszcze żyły dawne podania i widać jeszcze było ostatki dawnego wiejskiego życia. Pracę tę już do połowy doprowadziłem, ale obszerna jest i niemało jeszcze roboty zostaje.

Wiosną 1833 roku przepisał na czysto karty brulionu księgi I–III i początek księgi IV do zeszytu w marmurkowej okładce. Poemat już wówczas swą objętością przerastał pierwotne zamierzenia poety. Po kilkumiesięcznej przerwie w pisaniu, spowodowanej opieką nad umierającym Stefanem Garczyńskim, w październiku 1833 roku, w mieszkaniu przy Rue Saint-Nicolas-d'Antin 73 gorątkowo pracował nad swoim dziełem, kończąc je prawdopodobnie nocą 13 lutego 1834 roku. W liście z 14 lutego 1834 roku do Antoniego Edwarda Odyńca donosi, że ukończył właśnie *dwanaście ogromnych pieśni*.

W trakcie pisania zmieniał się tytuł dzieła – od *Szlachcica*, potem *Żegoty*, następnie *Szlachcica Żegoty* – po *Pana Tadeusza*. Pełny tytuł w wersji ostatecznej pojawił się dopiero z końcem czerwca 1834 roku, kiedy to ukazały się drukiem dwa tomiki niewielkiego formatu, zawierające pierwodruk poematu – brzmiał on: *Pan Tadeusz czyli ostatni zajazd na Litwie. Historia szlachecka z 1811 i 1812 we dwunastu księgach wierszem, przez Adama Mickiewicza*. Pojawia się tu słowo: *zajazd*, termin, który już dla pierwszych odbiorców

utworu był zagadką, dlatego Mickiewicz w *Objaśnieniach* podaje jego znaczenie, wskazując, że *zajazd* jest formą zbrojnej egzekucji wyroku sądowego wobec podsądnego, który temu wyrokowi nie chciał się poddać. W tym aspekcie *zajazd* był nieformalnym przedłużeniem procedur sądowych i należał do obyczajowości szlacheckiej.

O wyjątkowej wartości *Pana Tadeusza*, stawiającej go w rzędzie największych eposów literatury światowej, stanowi panorama kultury I Rzeczypospolitej, usytuowana w przełomowym momencie dziejowym, niejako na przełęcz. Z tej to perspektywy osądza

Autograf pierwszej strony poematu
Adama Mickiewicza

Otwarte w kwietniu 2016 roku muzeum stało się częścią pejzażu kulturalnego Wrocławia. Nowoczesna wystawa muzealna, zainspirowana historią i znaczeniem *Pana Tadeusza*, znalazła swoje miejsce w przekazanej na ten cel przez miasto Wrocław Kamienicy Pod Żółtym Słońcem (Rynek 6). W muzeum znajdują się także wystawy stałe poświęcone losom i dorobkowi świadków historii, a jego program koncentruje się na wielowątkowej działalności edukacyjnej i artystycznej.

Mickiewicz kulturę szlachecką, wyprowadza przyczyny upadku państwa i rysuje, co prawda niejasną, perspektywę odzyskania wolności politycznej.

Inną istotną cechą tego utworu jest ironiczne, a jednocześnie pełne humoru spojrzenie na wady i zalety stanu szlacheckiego, zbiorowego bohatera poematu. Zwykły, codzienny świat przeciętnego szlachciury zostaje zanurzony w ważkich wydarzeniach politycznych przełomu XVIII i XIX wieku. Zderzenie tej zwykłości z szybko przeobrażającą się Europą jest źródłem zarówno heroizmu, jak i śmieszności bohaterów utworu. Świat przedstawiony w epopei, odtwarzany w najdrobniejszych szczegółach, pełen anegdot, staje się gawędą bazarza o minionych, choć nie tak odległych czasach, o świecie, który bezpowrotnie został pochłonięty przez historię.

Nakład pierwszego wydania *Pana Tadeusza*, zgodnie z umową zawartą w 1833 roku z Aleksandrem Jełowickim, wydawcą dzieła, wynosił trzy tysiące egzemplarzy, a pojedynczy egzemplarz kosztował dwanaście franków. Zanim tom ukazał się w paryskich księgarniach, znaczna część nakładu została przemyciona do Polski.

Próba dekonstrukcji poematu, jakiej dokonali twórcy muzealnej opowieści, ma na celu podjęcie dialogu z widzem. Interpretacja utworu została dokonana na wielu poziomach, co znalazło odbicie w nazwach i zawartości merytorycznej poszczególnych sal. Charakter opowieści muzealnej wyznaczała także architektura barokowych pomieszczeń Kamienicy Pod Złotym Słońcem, co zdecydowało o podziale ekspozycji na dziesięć modułów, położonych na dwóch kondygnacjach.

Kamienica Pod Złotym Słońcem,
poziom -1

Kamienica Pod Żółtym Słońcem,
dziejziniec

Epoka

Centralnym punktem sali o tej nazwie jest wielkoformatowy ekran, na którym symultanicznie przedstawiono historię I Rzeczypospolitej i jej upadku oraz zniweczenie nadziei na rychłe odzyskanie wolności. Pokazane tu obrazy ilustrują najważniejsze zdarzenia historyczne od konfederacji barskiej, poprzez rozbiory, próby ratowania państwowości, wojny napoleońskie, powstanie listopadowe, Wielką Emigrację. Wszystkie te wydarzenia kłębią się w umyśle poety, którego wizerunek umieszczono w centrum panoramy dziejów. Mickiewicz jako świadek i jako przekaznik tradycji historycznej

Sam rękopis *Pana Tadeusza* chronić miała szkatuła zamówiona przez profesora Stanisława Tarnowskiego, a wykonana w 1873 roku przez znakomitego krakowskiego snycerza Józefa Brzostowskiego w cennym drewnie hebanowym, inkrustowanym kością słoniową.

tworzy świat *Pana Tadeusza*. Na jego kartach pojawiają się wielkie polskie postaci: Tadeusz Kościuszko, Tadeusz Rejtan, generał Henryk Dąbrowski. Osią historycznego świata przedstawionego jest legenda napoleońska. Napoleon, wielki nieobecny, jak duch unosi się nad „naszymi białymi orłami” niosąc nadzieję niepodległości. Zinterpretowane przez poetę wydarzenia nie stanowią wykładu historii Polski przełomu XVIII i XIX wieku, ale stają się kanwą polskiej tradycji historycznej, tym, co budowało przez ponad sto lat polskie myślenie o przeszłości i przyszłości państwa. Zebrane w gablotach umieszczonych po bokach sali portrety wielkich Polaków, Konstytucja 3 maja, miniatury przedstawiające rodzinę Napoleona, elementy umundurowania i broń – stanowią ilustrację wydarzeń ukazanych w *Panu Tadeuszu*.

Mickiewicz jako świadek i jako przekaznik tradycji historycznej tworzy świat Pana Tadeusza

W prawym dolnym rogu ekranu *Panoramy dziejów* umieszczono postać hrabiego Józefa Maksymiliana Ossolińskiego, fundatora Zakładu (1817), człowieka, któremu Polacy zawdzięczają jedną ze swoich najważniejszych kolekcji biblioteczno-muzealnych. Jego myślenie o roli piśmiennictwa jako nośnika tradycji pozwoliło na ocalenie w czasie zaborów tego, co „ujdzie cało” – myśli i twórczości polskiej.

Salon

Najbardziej reprezentacyjne pomieszczenie Kamienicy Pod Żółtym Słońcem, o bogatym barokowym wystroju wnętrza, stało się salonem na wzór polityczno-artystycznych salonów europejskich przełomu XVIII i XIX wieku. W romantyzmie salony miały wyjątkowy, kulturotwórczy charakter. Zbierały się w nich elity polityczne, wielcy pisarze, kompozytorzy, malarze, rzeźbiarze, dziennikarze. To tu odbywały się czytania poezji, koncerty kameralne, fortepianowe, skrzypcowe. Salony promowały i utwierdzały wielkość twórców. Często autor, kompozytor czy malarz znajdował tu swego mecenasa. Skromne salony Wilna i Kowna, wielkie Petersburga, Moskwy, Weimaru, Rzymu i Paryża gościły niejednokrotnie Adama Mickiewicza. Obecni upraszali poetę o improwizacje – których był mistrzem. Słuchali go zazwyczaj w hipnotycznej ekstazie.

*Obecni upraszali poetę o improwizacje
– których był mistrzem. Słuchali go
zazwyczaj w hipnotycznej ekstazie*

Główną ideą muzealnej opowieści prowadzonej w *Salonie* jest prezentacja sztuki romantycznej: malarstwa, rzeźby, muzyki oraz ukazanie romantycznej synestezji sztuk, tak łatwej do odnalezienia w treści poematu. *Pan Tadeusz* jest bowiem wielkim, romantycznym pejzażem. Na kartach epopei wierszem malował Mickiewicz naturę, bezkresne puszcze, groźne zjawiska atmosferyczne, zadziwiające obiekty pojawiające się na niebie, wobec potęgi których człowiek odczuwa lęk i bezradność. Wszystko to ukazał w romantycznych

proporcjach – wielkość natury i nikłość człowieka. Natura trwa tu w swej ogromnej, groźnej urodzie. Człowiek jest prawie niewidoczny w bezkresnej puszczy, pięknej i niebezpiecznej.

W naszym *Salonie* widz może obejrzeć malarstwo romantyczne: historyczne, religijne, portretowe i pejzażowe, a także rzeźbę; w stanowiskach multimedialnych wysłuchać sztandarowych utworów muzycznych epoki, których echa pobrzmiwają w poemacie, a także poznać fascynację muzyczne Adama Mickiewicza.

Rękopis Pana Tadeusza

Mickiewicz

Poznanie sposobu, w jaki następuje przenikanie się życia autora i jego twórczości, pozwala zazwyczaj lepiej zrozumieć utwór literacki. Autorzy ekspozycji uznali za konieczne przytoczenie najważniejszych obrazów z życia Adama Mickiewicza, które ukształtowały go jako poetę i doprowadziły do powstania *Pana Tadeusza*. Wyłania się z nich postać człowieka o ogromnej pracowitości, dążącego do absolutnej perfekcji twórczej.

Adam Bernard Mickiewicz urodzony 24 grudnia 1798 roku w Zaosiu koło Nowogródka, syn Mikołaja Mickiewicza, adwokata, i Barbary z Majewskich, zmarł 26 listopada 1855 roku w Konstantynopolu. Lata, w których przyszło mu żyć, obfitowały w ważne dla Europy wydarzenia historyczne. Jako nastolatek był świadkiem wymarszu wojsk napoleońskich na Rosję oraz odwrotu Wielkiej Armii spod Moskwy, doświadczył politycznych skutków Kongresu Wiedeńskiego. Oskarżony w procesie filomatów o spisek, został skazany na przymusowy pobyt w Rosji. Wyjechał z Wilna 24 października 1824 roku i nigdy już na Litwę nie powrócił. Na zesłaniu przebywał do maja 1829 roku, kiedy to udało mu się opuścić Rosję i wyjechać na zachód Europy. Jako człowiek dojrzały z zagranicy obserwował upadek powstania listopadowego, podzielił los powstańców na emigracji w Paryżu, przeżył Wiosnę Ludów. Ostatnie nadzieje na rozpad imperium rosyjskiego wiązał z wojną krymską. Jego życie pomiędzy wypadkami politycznymi, raz po raz wstrząsającymi Europą, obfitowało w wielkie literackie osiągnięcia, podróże, fascynacje sztuką, muzyką, mistyczne doznania religijne, romanse i przyjaźnie, działalność dziennikarską i polityczną, wykłady w Lozannie i Collège de France, prace biblioteczne. Prowadził też do końca swoich dni obfitą korespondencję. Tak, jak potrafił,

Życie Adama Mickiewicza obfitowało w wielkie literackie osiągnięcia, podróże, fascynacje sztuką, muzyką, mistyczne doznania religijne, romanse i przyjaźnie.

starał się opiekować rodziną, choć jego życie rodzinne było mocno pogmatwane.

Obrazy z twórczego życiorysu Mickiewicza przedstawione zostały w kilku syntetycznych ujęciach, takich jak: miłość, religia, dom, polityka, pasja twórcza, przyjaciele. Ta ruchoma scenografia pokazana jest na pionowych ekranach za pomocą zsynchronizowanej animacji. Umieszczone w gablotach pamiątki po Adamie Mickiewiczu oraz portrety rodziny i przyjaciół poety wzbogacają ten krótki rys biograficzny o wymiar materialny. Multimedia z informacjami pogłębionymi pozwalają między innymi śledzić podróże poety i poznać jego najbliższych przyjaciół.

Rękopis *Pana Tadeusza*

Biblioteka

Biblioteka to świat twórczości, wyobraźni, tradycji. Przekaz zawierający w sobie całą wielką kulturę, wszystkie utwory literackie i naukowe. Panteon wielkich poprzedników, z których dzieł inspiracje czerpie każdy twórca. *Pan Tadeusz* jest wielkim dialogiem nawiązanym z europejską tradycją literacką. Przywołując, cytując, przetwarzając wątki i sceny z utworów Homera i Wergiliusza, Ariosta, Goethego i Waltera Scotta, prowadzi Mickiewicz z czytelnikiem rozmowę nie tylko o źródłach tradycji romantycznej, ale także o podstawach europejskiej kultury.

Zwiedzający mogą zapoznać się z najbardziej nośnymi tekstami epoki, z dziełami, które kształtowały wiedzę i poetycki warsztat Mickiewicza. Z półek można zdjąć reprinty tych dzieł oprawione z wielką starannością na wzór oryginałów. Można również pobawić się prezentacjami multimedialnymi, układając odpowiednio oznakowane oprawy na stole, i odkrywać tekst poprzez projekcję w rzeczywistości rozszerzonej.

W sali prezentowane są również miniatury ze zbioru Karola Lancorońskiego (1848–1933) – unikatowa kolekcja niewielkich rozmiarów dzieł sztuki o wysokiej klasie artystycznej i znacznej wartości historycznej. W XIX wieku bibliofilstwo wpisywało się w ogólny trend kolekcjonerstwa, niezmiernie rozpowszechniony wśród bogatszych warstw. Jednym z jego przejawów było tworzenie zbiorów o charakterze artystycznym, w tym miniatur. Nierzadko biblioteka jako źródło wiedzy współegzystowała w jednym pomieszczeniu z gabinetem kolekcjonera. W sali ilustrują to oryginalne ryciny, rysunki, malarstwo, atlasy i astrolabia. Tak pokazana biblioteka przywołuje ważną dla romantyków pasję do zbierania książek, jest miejscem poświęconym wiedzy i inspiracji twórczej.

*Zwiedzający mogą zapoznać się
z dziełami, które kształtowały
poetycki warsztat Mickiewicza*

Rękopis

Za przeszkloną ścianą spoczywa jeden z najcenniejszych rękopisów literatury polskiej

Ascetyczny wystrój sali *Rękopis* pozwala widzowi skupić się na tytułowym obiekcie wystawy. Za przeszkloną ścianą spoczywa jeden z najcenniejszych rękopisów literatury polskiej – *Pan Tadeusz* Adama Mickiewicza. Ekspонат ten – składający się z zeszytu w marmurkowej oprawie zawierającego czystopis ksiąg od I do III i początek księgi IV oraz dziewięćdziesiąt jeden kart brulionu i czystopisu luzem ksiąg IV–XII, zebranych razem w jednej oprawie – zwany jest „rękopisem dzikowskim”, ponieważ w latach 1929–1939 był przechowywany w rodzinnej posiadłości rodziny Tarnowskich w Dzikowie. Do tego zrzębu został dołączony brulion *Epilogu*.

Z wykonanej w 1940 roku przez Aleksandra Semkowicza oprawy z czerwonej koźlęcej skóry wyjęto zeszyt w marmurkowej okładce, zawierający czystopis ksiąg I–III i początek księgi IV, pozostawiając

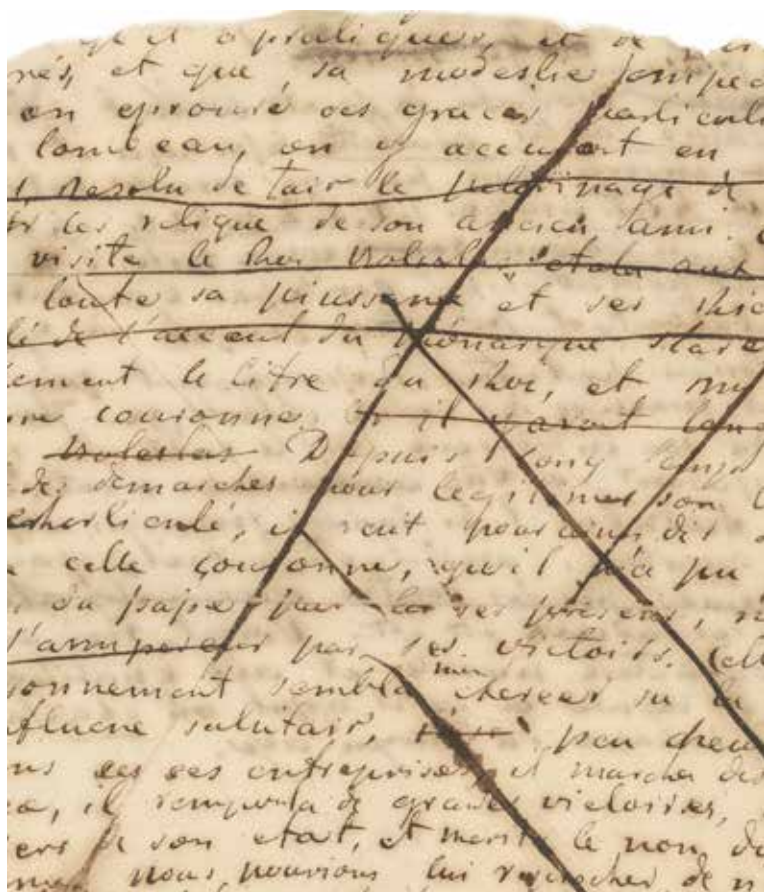

W skład rękopisu wchodzi: zeszyt w miękkiej kartonowej oprawie, liczący czterdzieści osiem kart i ich fragmentów, zawierających czystopis książki I-III oraz fragment IV; album liczący dziewięćdziesiąt jeden kart zawierających w czystopisie książki: IV-XII oraz w brulionie książki X, XI, XII wraz z Epilogiem. 31,5 cm × 27 cm (album); 21 × 15,5 (zeszyt).

karty luzem w oprawie. Ten skromny zeszycik, zapisany drobnym piśmem, oszczędzającym powierzchnię papieru, to serce muzeum.

Historia tego najcenniejszego ossolińskiego eksponatu odzwierciedla losy Polski i Polaków od połowy XIX do początków XXI wieku. Po zakończeniu pisania w lutym 1834 roku i ukazaniu się z końcem czerwca 1834 roku poematu drukiem manuskrypt spoczywał w rękach poety, przechowywany w szafie bibliotecznej, a następnie w kolejnych, po licznych przeprowadzkach, gabinetach autora. Jak podaje Władysław Mickiewicz, najstarszy syn, oraz jego córka Maria z Mickiewiczów Gorecka, poeta ten właśnie swój utwór lubił najbardziej, często wyjmował go z szafy i odczytywał fragmenty. Jednak to sam autor mocno uszczuplił kompletny rękopis, ofiarowując jego karty swoim przyjaciółom. W rękach Bogdana

Jańskiego, korektora *Pana Tadeusza*, znalazły się skrawki arkuszy korektowych, do dziś niestety niezachowane, oraz tekst *Objaśnień*, które trafiły około 1890 roku do Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Kartę trzydziestą drugą z czystopisem początku Księgi IV z zeszytu w marmurkowej okładce wyrwał poeta i podarował Marii Falkenhagen-Zaleskiej, która w 1888 roku oddała ją Stanisławowi Tarnowskiemu. Kartę trzydziestą trzecią z tego samego zeszytu wydarł poeta i ofiarował bliżej nieznaney osobie. W 1860 roku ówczesny jej posiadacz Ignacy Koziell darował ją Adolfowi

Autograf autorskich *Objaśnień* do *Pana Tadeusza*

Weryże, urzędnikowi kolejowemu w guberni nowogrodzkiej, ten zaś przekazał ją Włodzimierzowi Spasowiczowi w Petersburgu. W 1871 roku Spasowicz oddał ją Emerykowi Hutten-Czapskiemu, który przewiózł ją wraz z resztą swoich zbiorów do Krakowa. Wdowa po Emeryku przekazała ją w 1903 roku do Muzeum Narodowego w Krakowie, gdzie jest przechowywana do dziś.

Najbardziej ucierpiała jednak Księga VIII, której rękopis ofiarował poeta Magdalenie Gołuchowskiej, opatrując dar własnoręczną dedykacją. Panienska odwiedziła go w Paryżu w 1851 roku wraz ze swym stryjem Józefem Głuchowskim, zachwycając Mickiewicza swoją erudycją i znajomością *Pana Tadeusza*. Choć Magdalena Gołuchowska jeszcze około 1904 roku zapewniała Józefa Kallenbacha, że z Mickiewiczowskiego daru nie uroniła ani karty, to jednak ta właśnie księga ucierpiała i rozproszyła się najbardziej. Krótco przed śmiercią Magdalena Gołuchowska przekazała dochowany autograf Adamowi Krasińskiemu. Niestety, były to już wtedy tylko fragmenty księgi. Krasiński przekazał je w 1906 roku w darze Stanisławowi Tarnowskiemu. Profesor Stanisław Tarnowski od 1871 roku był właścicielem manuskryptu epopei, odkupiwszy go od spadkobierców Adama Mickiewicza za kwotę pięciu tysięcy franków. Otrzymany od Adama Krasińskiego dar dołączył do zakupionego zespołu kart. Spadkobiercy Stanisława Tarnowskiego sprzedali w 1929 roku manuskrypt kuzynowi Zdzisławowi Tarnowskiemu. Ten przewiózł dzieło do posiadłości w Dzikowie, skąd w 1939 roku zostało przekazane do Ossolineum we Lwowie i pozostawione tam jako depozyt. Do zrębu „dzikowskiego” dołączyło Ossolineum jeszcze karty zakupione w latach pięćdziesiątych XX wieku z fragmentami księgi VIII.

Naprzeciw szklanej gabloty z rękopisem znajdują się trzy stanowiska multimedialne, umożliwiające przegląd wszystkich zachowanych kart oraz powiększenie wybranego fragmentu rękopisu.

Szlachta

O wyjątkowym charakterze poematu decyduje ukazany w nim świat kultury staropolskiej, wyróżniający się na tle pozostałych krajów europejskich. To polska szlachta jest zbiorowym bohaterem poematu. Z perspektywy czasu powstania *Pana Tadeusza* (1832–1834) świat ten należał już do przeszłości, ale Mickiewicz, świadek końca tej kultury, przekazuje obraz przez siebie zapamiętany, odkrywany poprzez zasłyszane anegdoty i lekturę tekstów literatury staropolskiej. Staropolszczyzna została tu ukazana wyjątkowo malowniczo, także jako dowód na poszanowanie przez Polaków tradycji, ale przede wszystkim jako sprzeciw wobec żywiołu obcych systemów współżycia społecznego, administracyjnych nakazów zaborców, jako rodzaj kulturowego buntu. Tę tradycję, która jeszcze w drugiej połowie XVIII wieku była często świadectwem obskurantyzmu, braku otwartości na nowe wartości i konieczne zmiany, w kontekście utraty niepodległości przedstawia Mickiewicz jako ważny przekaz kształtujący tożsamość. Odtwarzając na kartach poematu świat I Rzeczypospolitej, poeta używa najbardziej charakterystycznych elementów składających się na codzienność szlachty polskiej końca XVIII wieku.

*Staropolszczyzna została przez
Mickiewicza ukazana jako rodzaj
kulturowego buntu*

W kulturze staropolskiej istniał wyraźny podział na świat mężczyzn i kobiet. Podziały te przeprowadzone były już na poziomie domostwa – w jednej jego części przebywała męska część rodziny, w drugiej królowały kobiety. Oba światy spotykały się w pomieszczeniach reprezentacyjnych i przy stole, a także – małżonkowie! – w alkowie.

W świecie męskim czas upływał na pilnowaniu gospodarstwa, polowaniu, uczestnictwie w sejmikach, pełnieniu urzędów, wojowaniu, podróżach. Męską rolą było sprawowanie opieki nad kobietami: siostrami, żonami, córkami i dalszymi samotnymi krewnymi oraz zarządzanie majątkiem.

Makieta dworku szlacheckiego prezentowana
w sali *Szlachta*

Dom

Choć Mickiewicz był znakomitym obserwatorem, to jednak przedstawiony w *Panu Tadeuszu* świat kobiecy wydaje się niedostępny dla mężczyzny. Postrzega go poeta poprzez pryzmat wykonywanych przez kobiety czynności, te zaś, zwłaszcza związane z zaopatrzeniem domu oraz przygotowaniem codziennych potraw, są dla poety niezwykle istotne. Niesienie przez niewiasty ciężaru codziennych, pospolitych czynności jest dla Mickiewicza wartością szczególną, budującą spokój i porządek w gospodarstwie. Z lekką ironią wypowiada się natomiast o wykształceniu niektórych swoich bohaterek, ich skłonności do blichtru, nadmiernego zainteresowania strojem czy ich polowaniach na męża. Z wielką estymą odnosi się za to do

To polska szlachta jest zbiorowym bohaterem poematu

kobiet żyjących zgodnie z rytmem natury, skromnych i delikatnych, a co najważniejsze – rozumiejących i akceptujących postępowanie wybranego przez siebie mężczyzny.

W sali *Dom* zgromadzono obiekty obrazujące świat kobiecy, sprzęty domowego gospodarstwa, które pozostawało pod zarządem białogłów. Centralnym elementem aranżacji w tej sali jest stół, stanowił on bowiem ważny element konstrukcji poematu. Gromadzili się wokół niego na posiłki goście i domownicy Soplicowa, układane przy nim były małżeństwa, organizowane polowania i zajazdy. W karczmie wokół stołu gromadziła się spiskująca szlachta.

Stół jako miejsce gromadzące, jednoczące, a zarazem związane z kulturą serwowania potraw, pełnił wyjątkową funkcję w kulturze staropolskiej. W połowie XVIII wieku zamożne szlacheckie gospodarstwa chlubiły się pięknymi i kosztownymi zastawami stołowymi, porcelanowymi i srebrnymi, czasem nawet wykonanymi w złocie lub złożonymi serwisami, drogocennymi sztuccami, artystycznym szkłem. Dbano szczególnie o nakrywanie stołów białymi, haftowanymi obrusami. Posiłek, przygotowany w zależności od pory dnia, roku, wyjątkowych okoliczności, składał się z licznych i często wyszukanych potraw mięsnych i rybnych, a także z tzw. wetów – czyli współczesnych deserów. Do picia podawano wino, piwo, gorzałkę, czasem domowe, korzenne miody. Zwyczaj picia kawy, parzonej w oryginalny sposób, rozpowszechnił się od końca XVII wieku. Wspólne biesiadowanie było niezwykle ważnym elementem kultury staropolskiej. W gablotach po bokach umieszczono elementy kobiecego stroju, szale, wachlarze, przybory kobiecego biureczka i toaletki oraz lektury.

Znaczenie

Początkowo poemat nie cieszył się zbyt wielkim powodzeniem. Do gustu współczesnych nie przemawiał humor utworu. Byli oni przyzwyczajeni do koturnowego ujęcia spraw ojczystych i podniosłego tonu w traktowaniu tych tematów w literaturze. Emigracyjne komentarze prasowe po ukazaniu się *Pana Tadeusza* drukiem (1834), dalekie były od entuzjazmu. Lewicująca prasa zarzucała poematowi wsteczność, pochwałę szlacheckiego tradycjonalizmu, prawicowa odnosiła się krytycznie do ironicznego traktowania tradycji. Żle przyjęto sposób, w jaki Mickiewicz kreuje świat przedstawiony, ze wskazaniem na zwykłość i codzienność, ukazaniem przywar szlacheckiego życia. Gruntowna zmiana w odczytaniu utworu nastąpiła po powstaniu styczniowym (1863–1864). *Pan Tadeusz* stał się wówczas księgą pocieszenia, niewyczerpanym źródłem tego, co polskie, ucieczką od rzeczywistości w krainę ładu i przyjaznego otoczenia. Doceniony został idylliczny charakter utworu. Od momentu ukazania się poematu trudno znaleźć w literaturze polskiej znaczący utwór, który by nie odnosił się do niego pośrednio lub bezpośrednio. Tekst *Pana Tadeusza* inspirował wielu autorów. Dokonywano jego pastiszów i przeróbek, stanowił też istotny element wątków fabularnych takich utworów jak chociażby *Pan Balcer w Brazylii* Marii Konopnickiej, *Przedwiośnie* Stefana Żeromskiego czy *Transatlantyk* Witolda Gombrowicza.

Poemat został przełożony na kilkadziesiąt języków; cały czas powstają nowe tłumaczenia. Jest też *Pan Tadeusz* najczęściej wydawanym w Polsce utworem. Wśród wydań epopei znajdują się liczne edycje bogato ilustrowane. Do ilustratorów poematu należeli twórcy tej miary co Juliusz Kossak, Elwiro Michał Andriolli, Józef Wilkoń czy Janusz Stanny. O znaczeniu poematu dla pokoleń

*Lewicująca prasa zarzucała
poematowi wstecznicstwo, pochwałę
szlacheckiego tradycjonalizmu –
prawicowa odnosiła się krytycznie
do ironicznego traktowania tradycji*

Polaków świadczą również liczne adaptacje radiowe, telewizyjne i filmowe.

Na pytanie, jakie znaczenie ma *Pan Tadeusz* dla obecnych pokoleń, próbuje odpowiedzieć multimedialna projekcja rozgrywająca się na trzech ekranach umieszczonych wkoło sali. Na oczach widzów toczy się o tym „telewizyjna debata”, ukazująca dwa przeciwstawne stereotypy odbioru utworu: afirmacji i odrzucenia. Widzom pozostawiono opowiedzenie się po którejś ze stron lub też odrzucenie obu tych punktów widzenia i poszukiwanie własnego stanowiska.

Rękopis Pana Tadeusza

Znaczenie poematu dla polskiej kultury pokazują także wystawy czasowe wplecione w stałą ekspozycję muzeum. Na zdjęciu jedna z prac prezentowanych podczas wystawy *Nieczytelność. Palimpsesty*, uznanej przez Polski Portal Kultury O.pl za wydarzenie kulturalne roku 2016.

Wolność

Głównym wątkiem konstrukcyjnym poematu, jego osią kompozycyjną, jest szeroko rozumiane pojęcie wolności. O tej wolności Polacy przedstawieni na kartach *Pana Tadeusza* marzą, to o nią chcą walczyć i, jak sugeruje tekst, nigdy nie przestaną o niej myśleć. Mickiewicz uważał, że to źle rozumiana wolność, nieposzanowanie prawa, sobiepaństwo i egoizm szlachty doprowadziły Rzeczpospolitą do upadku. Zatem konieczne jest nowe, nowocześniejsze, bardziej wspólnotowe pojmowanie wolności. Przemiany niezbędne są zarówno w sferze wolności politycznej, jak i osobistej czy artystycznej. Wystawa w tej części stanowi zatem swoiste podsumowanie kluczowych wątków poematu. Twórcy ekspozycji podpisują się tym samym pod poglądem, że to między innymi dzięki głębokiej ewolucji świadomości społecznej, do której przyczynił się także Adam Mickiewicz, możliwe stało się odzyskanie w 1918 roku przez Polskę niepodległości.

*Mickiewicz uważał,
że to źle rozumiana wolność,
nieposzanowanie prawa, sobiepaństwo
i egoizm szlachty doprowadziły
Rzeczpospolitą do upadku*

Środek zajmuje stół, w który wbudowana jest między innymi aplikacja poświęcona postrzeganiu pojęcia wolności. Całość ma stanowić miejsce przeznaczone do politykowania, prowadzenia sporów, namysłu i debaty na tematy poruszone na wystawie. Zabijki i obiekty scenograficzne umieszczone w gablotach dookoła sali dokumentują i symbolizują zachodzący w polskiej kulturze proces dojrzewania do nowoczesnego postrzegania wolności we wszystkich omawianych sferach. W sali *Wolność* można też odsłuchać całości *Pana Tadeusza* w formie audiobooka.

Powidoki

Pomiędzy ideami artystycznymi, z których zrodził się *Pan Tadeusz*, a romantycznymi toposami obecnymi w późniejszej sztuce polskiej istniał silny związek. Był on szczególnie wyraźny pomiędzy XIX-wieczną literaturą a twórczością filmową, która stanowiła jeden z najważniejszych środków wyrazu artystycznego XX wieku

i miała ogromny wpływ na wyobraźnię zbiorową i postawy pokoleń Polaków po drugiej wojnie światowej. Dzisiaj twórczość ta funkcjonuje w zbiorowej i indywidualnej pamięci w formie powidoków scen i obrazów przywołujących idee mesjanizmu, prometeizmu, buntu młodych bohaterów.

Prezentacja audiowizualna w sali *Powidoki* jest impresją scenograficzną, która pokazuje zmiany idei romantycznych w czasie, ale też nieoczywistą relację literatury i sztuki filmowej. Sekwencje ruchomych kolaży płynące po eterycznych ekranach ułożono z fragmentów najważniejszych dzieł filmowych tzw. szkoły polskiej. Wybrane do prezentacji ujęcia łączy motyw przechodzenia, ruchu, transferu postaci i idei – w ten sposób przygotowujemy widzów do podróży w czasie: kolejna sala muzealna będzie już bowiem opowiadać historię XX-wiecznej walki o Polskę.

Na wystawie wykorzystano ujęcia i fotosy z filmów *Eroika* (1957, reż. Andrzej Munk), *Salto* (1965, reż. Tadeusz Konwicki), *Zezowate szczęście* (1960, reż. Andrzej Munk) oraz kilku filmów najważniejszego polskiego twórcy tego nurtu i autora adaptacji filmowej *Pana Tadeusza* (1999) – Andrzeja Wajdy (*Kanał*, 1956, *Popiół i diament*, 1958, *Lotna*, 1959, *Krajobraz po bitwie*, 1970, *Człowiek z żelaza*, 1981), który swój ostatni film zatytułował właśnie *Powidoki* (2016). Pogłębione informacje oraz multimedia prezentujące dorobek „szkoły polskiej” udostępnione są w drugiej części sali za pośrednictwem paneli dotykowych.

III

2. Opowiadania

International Short
Story Festival

6-9.10.2016

Rękopis *Pana Tadeusza*

katalog wystawy stałej Muzeum Pana Tadeusza
Zakładu Narodowego im. Ossolińskich

scenariusz wystawy: zespół Muzeum Pana Tadeusza
tekst katalogu: Małgorzata Orzeł, Marcin Hamkało

opracowanie graficzne: Pillcrow, Iwona Matkowska

zdjęcia: Łukasz Giza (s. 8, 9, 10, 13, 15, 17, 18–19, 20, 27, 28, 30–31, 33, 36),
Natalia Kabanow (s. 6, 20, 37, 38–39, 40, 42–43), Adriana Myśliwiec (s. 34–35),
Andrzej Niedźwiecki (s. 6), Andrzej Solnica (s. 23)

zdjęcia obiektów oraz zdjęcie na okładce pochodzą
ze zbiorów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich

© Copyright by Zakład Narodowy im. Ossolińskich 2018

wydawca
Zakład Narodowy im. Ossolińskich
ul. Szewska 37, 50–139 Wrocław
Wrocław 2018

ISBN: 978-83-65588-58-6
Wydanie pierwsze

druk
Zakład Poligraficzny Moś i Łuczak sp. j.
ul. Piwna 1
61-065 Poznań